

Μελέτες για το φύλο

Διαδικασίες
Αναπαραγωγής
του
Φύλου

Madeleine Arnot

Εκπαιδευτική θεωρία
και φεμινιστικές πολιτικές

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

<i>Πρόλογος</i>	15
<i>Ευχαριστίες</i>	19
1 Κώδικες φύλου και παιδαγωγική θεωρία: Μια επισκόπηση	23
Ακαδημαϊκή και επιστημονική πορεία	26
Η θεωρία της κοινωνικής και πολιτισμικής αναπαραγωγής	29
Θεωρία των κωδίκων φύλου	35
Νέοι κώδικες φύλου: οι πολιτικές για το φύλο, οι σχέσεις φύλου και το κράτος	44
Επαναδιατυπώνοντας τη θεωρία του κοινωνικού φύλου	49
Ανακεφαλαίωση	53
2 Κοινωνικοπολιτισμική αναπαραγωγή και γυναικεία εκπαίδευση	61
Εκπαίδευση και αναπαραγωγή του εργατικού δυναμικού	62
Φύλο και κοινωνικές σχέσεις παραγωγής	70
Η πολιτισμική αναπαραγωγή	76
Συμπεράσματα	82
3 Πολιτισμική αναπαραγωγή: Η παιδαγωγική της σεξουαλικότητας	87
Habitus	90
Ανακεφαλαίωση	100
Πολιτισμικό κεφάλαιο	102
Συμπεράσματα	107

4	Εκπαίδευση και αναπαραγωγή των ταξικών σχέσεων και των σχέσεων φύλου	111
	Το φύλο ως πλέγμα κοινωνικών σχέσεων	113
	Κουλτούρες φύλου στο σχολείο	122
	Η έμφυλη λειτουργία των σχολικών εγχειριδίων	130
	Συμπεράσματα	139
5	Σύννεφα πάνω από τη μεικτή εκπαίδευση: Μια ανάλυση των τρόπων μετάδοσης των ταξικών σχέσεων και των σχέσεων φύλου	147
	Η κρυφή ιστορία της μεικτής εκπαίδευσης	153
	Κριτικές και υπεράσπιση της μεικτής εκπαίδευσης	165
	«Φεμινιστικές» αντιδράσεις στη μεικτή εκπαίδευση	175
	<i>Η φιλελεύθερη μεταρρυθμιστική άποψη</i>	177
	<i>Η συντηρητική άποψη</i>	179
	<i>Η ριζοσπαστική φεμινιστική άποψη</i>	180
	Συμπεράσματα	182
6	Ανδρική ηγεμονία, κοινωνική τάξη και εκπαίδευση γυναικών	191
	Η πολιτισμική προσέγγιση και η προσέγγιση της πολιτικής οικονομίας	194
	<i>Η φεμινιστική οπτική και η θεωρία της κοινωνικής αναπαραγωγής</i>	201
	Αντιφάσεις στις θεωρίες της εκπαίδευσης για το φύλο	209
	Αναπτύσσοντας μια θεωρία πολιτισμικής παραγωγής	215
	Συμπερασματικά σχόλια	224
7	Σχολείο και οικογένεια: Ανιφάσεις, πολυμορφία και συγκρούσεις των φύλων	231
	Πολιτικοοικονομική προσέγγιση	232
	<i>Σχολείο και οικονομία</i>	236
	<i>Εκπαίδευση και εργασία</i>	238
	<i>Εκπαίδευση και οικογένεια</i>	239

	Σχέσεις οικογένειας-σχολείου	243
	Η αναπαραγωγή των ταξικών σχέσεων των γυναικών	247
	<i>Φύλο και σχολική εμπειρία</i>	251
	Ενοποιώντας εκ νέου το χώρο της οικογένειας και της απασχόλησης	254
	Ευχαριστίες	258
8	Η πατριαρχία σε κρίση; Οι κρατικές ρυθμίσεις για το φύλο και οι φεμινιστικές εκπαιδευτικές πολιτικές	261
	Θεωρητικές προσεγγίσεις για την πατριαρχία και το κράτος	265
	Φεμινισμός, πατριαρχία και σοσιαλδημοκρατική εκπαίδευση	270
	<i>Η διάσταση του φύλου στις εκπαιδευτικές πολιτικές</i>	282
	Η Νέα Δεξιά και ο εκσυγχρονισμός του φύλου	286
	Συμπεράσματα	298
9	Κοινωνιολογικές ερμηνείες για τις σύγχρονες μεταμορφώσεις του φύλου στην εκπαίδευση στη Μεγάλη Βρετανία	311
	Τα μεταβαλλόμενα πρότυπα σχολικής επίδοσης των δύο φύλων	313
	<i>Η ανακατανομή των πιστοποιητικών σπουδών</i>	314
	<i>Φόρμες μεταβίβασης του φύλου</i>	322
	Η αμφισβήτηση των βικτοριανών αξιών	327
	<i>Στο όνομα των δικαιωμάτων των γυναικών</i>	330
	<i>Η αρχή της αξιοκρατίας ως παράγοντας αμφισβήτησης του εκπαιδευτικού συστήματος</i>	332
	<i>Ο εκπαιδευτικός φεμινισμός</i>	335
	<i>Ο ατομικισμός της Νέας Δεξιάς</i>	338
	Κατηγοριοποιήσεις φύλου, εκπαίδευση και κοινωνία	341
	Ευχαριστίες	344

10	<i>Schooling in Capitalist America: Νέα προσέγγιση.</i>	
	Ανισότητες κοινωνικής προέλευσης, φύλου και φυλής	
	στη Μεγάλη Βρετανία	351
	Η θεωρία της ταξικής αναπαραγωγής	353
	Οι σχέσεις των φύλων	
	και η κοινωνικοταξική αναπαραγωγή	361
	Η άνοδος της γυναικείας ελίτ	
	με πανεπιστημιακή κατάρτιση	365
	Ταυτότητες των κοριτσιών της εργατικής τάξης:	
	Από το ρομαντισμό στον πραγματισμό	370
	Μεταβαλλόμενα πρότυπα συγκρότησης	
	της κοινωνικής τάξης	380
	Συμπεράσματα	383
	Ευχαριστίες	386
11	Η κοινωνιολογία της παιδαγωγικής του Basil Bernstein:	
	Γυναικείοι διάλογοι και φεμινιστικές αναλύσεις	393
	Η δύναμη και η γοητεία της θεωρίας του Bernstein	395
	<i>Η εκπαιδευτική δύναμη της θεωρίας</i>	402
	<i>Η μεταμορφωτική δύναμη της θεωρίας</i>	406
	<i>Η ανδροκεντρική θεωρία και ο φεμινισμός ως «φωνή»</i>	408
	Κατασκευάζοντας μια θεωρία έμφυλης παιδαγωγικής	417
	<i>Παιδαγωγικοί λόγοι</i>	424
	Συμπεράσματα	429
	Ευχαριστίες	431
12	Οι σχέσεις των φύλων και η εκπαίδευση στον 21ο αιώνα:	
	Συγκρούσεις και προκλήσεις	439
	Προκλήσεις από το εσωτερικό	440
	Τα κορίτσια και η κοινωνική αλλαγή	443
	Ο ανδρισμός και το μέλλον των ανδρών	446
	Κοινωνική αλλαγή/το μέλλον των φύλων	449

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

<i>Σημείωμα της μεταφραστικής ομάδας για το εκπαιδευτικό σύστημα της Βρετανίας</i>	455
<i>Κατάλογος εκπαιδευτικών συντομογραφιών και όρων από τη μεταφραστική ομάδα</i>	457
<i>Ευρετήριο ονομάτων</i>	459

Πολιτισμική αναπαραγωγή Η παιδαγωγική της σεξουαλικότητας

Η ένταξη του έργου του Pierre Bourdieu σ' ό,τι γενικώς έχει οριστεί ως η «μαρξιστική οπτική» στην αγγλοσαξονική κοινωνιολογία της εκπαίδευσης είναι αναμφίβολα ένας από τους λόγους για τη σταθερή αύξηση της φήμης του. Η ένταξη αυτή υπήρξε μια πολύ επιλεκτική διαδικασία, όπως ήδη υποστήριξε η Annette Kuhn σε άρθρο της που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Screen Education*¹, και πολλές από τις έννοιες του Bourdieu –«πολιτισμικό κεφάλαιο», «συμβολική βία», «παραγνώριση»– έχουν περάσει στον καθημερινό κοινωνιολογικό λόγο με μια εκλαϊκευμένη και συχνά διαστρεβλωμένη μορφή. Επίσης, η έμφαση σε έργα όπως τα *Reproduction in Education* και *Culture and Society* (η συγγραφή των οποίων έγινε σε συνεργασία με τον J. C. Passeron) λειτούργησε σε βάρος άλλων εξίσου σημαντικών κειμένων, όπως το *Outline of a Theory of Practice*, όπου μπορεί κανείς να εντοπίσει τις βασικές αρχές της θεωρίας της πολιτισμικής αναπαραγωγής του Bourdieu². Η έμφαση αυτή μπορεί ως ένα βαθμό να αντανακλά και τον αυστηρό διαχωρισμό του ακαδημαϊκού έργου μεταξύ της κυρίως κοινωνιολογίας και της ανθρωπολογικής ανάλυσης στη χώρα μας. Στο έργο *Outline of a Theory of Practice* ο Bourdieu στηρίχτηκε στη μελέτη της κοινωνίας των Καμπύλων στην Αλγερία, για να αναλύσει, μεταξύ άλλων χαρακτηριστικών, τη φύση της πρώιμης διαπαιδαγώγησης μέσα σε μια μη εγγράμματη κοινωνία, όπου η πρώτη εκπαίδευση λαμβάνει χώρα στο οικογενειακό περιβάλλον και στο περιβάλλον της κοινότητας. Το έργο του *Reproduction in Education*, παρότι έχει επίσης ως στόχο να συσχετίσει τις συμβολικές ταξινομήσεις και τις μορφές της κουλτούρας με την κοινωνική δομή και τις σχέσεις εξουσίας στο πλαίσιο της, επικεντρώνεται εντούτοις στους μηχανισμούς της κοινωνικής και πολιτισμικής αναπαραγωγής της θεσμοθετημένης εκπαίδευσης ενός προηγμένου καπιταλιστικού κοινωνικού συστήματος. (Συγκεκριμένα, διερευνά το ρόλο των

φιλοσοφικών σχολών, σχολών με υψηλό status, των γαλλικών πανεπιστημίων.)

Αυτή η διαφορά παρέχει έναν ακόμη λόγο για την παραγνώριση της αξίας του *Outline of a Theory of Practice*. Το κύριο θέμα στις κριτικές κοινωνιολογικές μελέτες της εκπαίδευσης τείνει να είναι η σχέση ανάμεσα στη θεσμοθετημένη εκπαίδευση και στον κοινωνικό καταμερισμό εργασίας – ειδικότερα, ο βαθμός στον οποίο η τυπική εκπαίδευση συμβάλλει στην αναπαραγωγή της ταξικής δομής και του εργατικού δυναμικού. Στην άτυπη εκπαίδευση και, ειδικότερα, στο έργο της διαπαιδαγώγησης που συντελείται στο πλαίσιο της οικογένειας, έχει δοθεί πολύ μικρότερη προσοχή. Επιπλέον, η αναπαραγωγή του καταμερισμού εργασίας με βάση το φύλο αποδίδεται στην οικογένεια, ως ενός ξεχωριστού ιδεολογικού (κρατικού) μηχανισμού· η εκπαίδευση μετέχει σ' αυτή την αναπαραγωγή μόνο ως επικυρωτική διαδικασία. Οι κριτικές μελέτες, λοιπόν, αντιμετωπίζοντας τους παράγοντες αυτούς ως «δευτερεύοντες», αποδίδουν συχνά στον καταμερισμό εργασίας με βάση το φύλο έναν υποδεέστερο ρόλο αναφορικά με τη δημιουργία των κοινωνικών ανισοτήτων και ταυτοτήτων. Η καταπίεση που αφορά το φύλο (όταν δεν παραβλέπεται ολοκληρωτικά) τείνει να εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της οικονομικής εκμετάλλευσης· έτσι, όμως, αποφεύγει κανείς την ανάγκη να εξηγήσει πώς λειτουργούν συγκεκριμένοι τύποι πατριαρχικών σχέσεων μέσα συγκεκριμένους τρόπους παραγωγής. Η προσέγγιση αυτή δεν θα αντιμετώπιζε δυσκολίες μόνο στο να ενσωματώσει τις ανθρωπολογικές μελέτες του Bourdieu· είναι επίσης σαφώς περιοριστική για τους σοσιαλιστές και τους δασκάλους. Κατ' αρχάς, θεωρεί ότι κάθε πολιτική στρατηγική πρέπει να επικεντρώνεται στην κατάργηση της τάξης, ενώ την καταπίεση που αφορά το φύλο την αντιμετωπίζει ως «μετεπαναστατικό» πρόβλημα. Δεύτερον, από αντίδραση στις φιλελεύθερες ιδέες, οδηγείται στη θέση ότι η εκπαίδευση μπορεί να παίξει μικρότερο ρόλο μόνο στο πλαίσιο μιας τέτοιας στρατηγικής. Οι οικονομικές ανακατατάξεις και μεταβολές είναι αυτές που θεωρούνται οι αναγκαίες συνθήκες για μια ριζική κοινωνική αλλαγή.

Ωστόσο, η ανάπτυξη του φεμινισμού, ως πολιτικού κινήματος και ακαδημαϊκού λόγου, έχει αναζοπυρώσει το ενδιαφέρον για τους τρόπους με τους οποίους η διαπαιδαγώγηση, μέσα στο πλαίσιο της τυπικής και άτυπης εκπαίδευσης, συμβάλλει στην αναπαραγωγή του καταμερισμού

εργασίας με βάση το φύλο, τόσο σε κοινωνικοοικονομικό όσο και πολιτισμικό επίπεδο. Στο σημείο αυτό όμως, ανακύπτουν σύνθετα ερωτήματα. Ποιο ρόλο παίζουν οι πρακτικές και οι λόγοι που αναπτύσσονται σε ποικίλα εκπαιδευτικά πλαίσια (όπως π.χ. της οικογένειας, της κοινότητας, των ΜΜΕ, του σχολείου) στη διαμόρφωση και στη μεταβίβαση των ταυτοτήτων του βιολογικού φύλου, των γνωρισμάτων του κοινωνικού φύλου και των έμφυλων σχέσεων εξουσίας; Συμβάλλει η εκπαίδευση στην αναπαραγωγή ενός συγκεκριμένου τρόπου βιολογικής αναπαραγωγής και ενός συγκεκριμένου κοινωνικού και με βάση το φύλο καταμερισμού εργασίας; Τι ρόλο μπορεί να παίξει η εκπαίδευση σε μια κίνηση για την κατάργηση των υφιστάμενων κατηγοριών κοινωνικού φύλου και ορισμών της σεξουαλικότητας; Οι προσπάθειες να απαντηθούν αυτά τα ερωτήματα συχνά κινούνται αμήχανα μεταξύ των βιολογικών, ψυχολογικών και –κάποιες φορές– των κοινωνιολογικών ερμηνειών. Επίσης, η συζήτηση έχει σηματοδοτηθεί από τη διαμάχη ανάμεσα στις ψυχοαναλυτικές ερμηνείες της ασυνείδητης –κάτω από την επίδραση του βιολογικού παράγοντα– διαμόρφωσης της έμφυλης υποκειμενικότητας και στις κοινωνιολογικές ερμηνείες του τρόπου με τον οποίο επιδρά η κοινωνική κατασκευή του φύλου στο συνειδητό επίπεδο της «επικτητής» ταυτότητας. Πρόκειται για μια διαμάχη με την οποία δεν θα ασχοληθώ τώρα, αλλά από την οποία προκύπτει πολύ καθαρά ότι κάποιου είδους σύνθεση ψυχανάλυσης και μαρξισμού αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την παραγωγική σύνδεση της πάλης των φύλων με τη σοσιαλιστική στρατηγική. Έτσι, οι Steve Burniston, Frank Mort και Christine Weedon, σε μια συνοπτική παρουσίαση της πολυπλοκότητας αυτής της συζήτησης, επισημαίνουν

την ανάγκη σαφούς καθορισμού της σχέσης ανάμεσα στις ιστορικά συγκεκριμένες μορφές της ταυτότητας του βιολογικού/κοινωνικού φύλου (συμπεριλαμβανομένης της ασυνείδητης αναπαράστασής τους) στις υλικές πρακτικές που συντελούν στην απόκτηση αυτής της ταυτότητας (τα ΜΜΕ, το εκπαιδευτικό σύστημα, η διαδικασία της εργασίας και κυρίως ο τρόπος οργάνωσης της πυρηνικής και ευρύτερης οικογένειας) και στην οργάνωση των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων που συγκροτούν τον τρόπο παραγωγής³.

Οι ίδιοι συγγραφείς τονίζουν επίσης την ανάγκη ανάλυσης των

δομών της οικογένειας και των συγγενικών σχέσεων, καθώς και των διαδικασιών της ιδεολογικής κοινωνικοποίησης, μέσω των οποίων «μαθαίνεται» η ταυτότητα του βιολογικού φύλου. Οι δομές φύλου, υποστηρίζουν οι παραπάνω συγγραφείς, συμβάλλουν (κοινωνικά και ασυνείδητα) στη διατήρηση εκείνης της μορφής κοινωνικών σχέσεων που είναι αναγκαίες για τη βιολογική παραγωγή του εργατικού δυναμικού, και συνεπώς για την αναπαραγωγή του τρόπου παραγωγής.

Ο Bourdieu επίσης στο έργο του *Outline of a Theory of Practice* εξετάζει το ρόλο της διαπαιδαγώγησης στην πολιτισμική αναπαραγωγή των δομών φύλου. Σ' αυτό το πλαίσιο, λοιπόν, θα επανεξετάσω το έργο του. Γιατί, παρότι οι θεωρίες σχετικά με την ταξική ταυτότητα και εμπειρία, τους ρόλους των φύλων και την ταύτιση με το κοινωνικό φύλο αφορούν στη σύγχρονη σκέψη για την εκπαίδευση, το στοιχείο ειδικά της ταυτότητας του βιολογικού φύλου απουσιάζει εμφανώς. Επιπλέον, το «προϊόν» της εκπαίδευσης συχνά παρουσιάζεται ως ένα κοινωνικό υποκείμενο χωρίς βιολογική υπόσταση (χωρίς δηλαδή φυσική ή κοινωνικά εννοούμενη παρουσία). Τα δύο έργα, το *Outline of a Theory of Practice* και το *Reproduction in Education*, μπορούν από κοινού να αποτελέσουν μια πρόταση για την ανάλυση της εκπαίδευσης και της σεξουαλικότητας. Έτσι, σ' αυτό το κεφάλαιο θα αρχίσω εξετάζοντας την έννοια του habitus, καθόσον απεικονίζει το πεδίο συγκρότησης των ταξικών ταυτοτήτων και των ταυτοτήτων του βιολογικού φύλου. Θα συνεχίσω με την ανάλυση του καταμερισμού εργασίας με βάση το φύλο, συζητώντας για την κατανομή του πολιτισμικού κεφαλαίου, και τις μορφές αντίστασης, μέσα από τη γλώσσα και την κουλτούρα, στην ταξική κυριαρχία.

Habitus

Περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη έννοια του Bourdieu, η έννοια του habitus αποκαλύπτει την επίδραση της ανάλυσης του Durkheim για τους τρόπους με τους οποίους οι συμβολικές κατηγοριοποιήσεις αναπαράγουν τις κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις και τις δομικές ιεραρχίες. Η έννοια αυτή αναπτύχθηκε ολοκληρωμένα στο *Outline of a Theory of Practice*, όπου ο Bourdieu υποστηρίζει ότι η κοινωνιολογία θα έπρεπε να είναι μια πειραματική επιστήμη της «διαλεκτικής ανάμεσα στην εσωτερική και στην εξωτερική πραγματικότητα και στην εξωτερική

κευση του εσωτερικού κόσμου»⁴. Αυτή η εξωτερική πραγματικότητα αναφέρεται κυρίως στις υλικές συνθήκες ζωής, χαρακτηριστικές για κάθε ταξική θέση, οι οποίες είναι οι ίδιες προϊόν μιας «σειράς τυχαίων παραγόντων», όπως οι βιολογικοί και κοινωνικοί καθορισμοί. Παρότι οι παράγοντες αυτοί μπορεί να είναι σχετικά ανεξάρτητοι μεταξύ τους, στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης ιστορικής συγκυρίας συνδέονται, σε τελική ανάλυση, μέσω της οικονομικής βάσης. Οι αντικειμενικές δομές παράγουν *habitus* – τα συστήματα δηλαδή των ανθεκτικών (μόνιμων), μεταταφερόμενων (προσαρμόσιμων και γενικεύσιμων) προδιαθέσεων. Αυτοί οι τύποι οργάνωσης της σκέψης παράγουν πρακτικές και αναπαραστάσεις, που με τη σειρά τους αναπαράγουν τις υπάρχουσες δομές, των οποίων οι ίδιες είναι προϊόν. Έτσι, το *habitus* είναι ένα «κοινωνικά κατασκευασμένο σύστημα γνωστικών και υποκινητικών δομών», το οποίο είναι απολύτως καθορισμένο (διπλά δηλαδή καθορισμένο), καθώς αναπαράγει τις ίδιες του τις συνθήκες ύπαρξης. Οργανώνει και προσδιορίζει δομές σκέψης, αντίληψης, στόχων, την αίσθηση του εφικτού, του ανέφικτου και του πιθανού. Συνιστά την αναγκαία προϋπόθεση για την παραγωγή των ποικίλων μορφών συμπεριφοράς, επικοινωνίας και πολιτισμικών πρακτικών.

Το βιβλίο αυτό χαρτογραφεί την ανάπτυξη της θεωρίας για τις σχέσεις των φύλων που διαμορφώθηκε τα τελευταία 20 χρόνια και η οποία συνέβαλε σημαντικά στην καθιέρωση της σπουδαιότητας της κοινωνιολογίας της γυναικείας εκπαίδευσης στη μελέτη της κοινωνίας συνολικά. Αναδεικνύει, επίσης, τη δύναμη της φεμινιστικής εκπαιδευτικής θεωρίας και έρευνας και το ρόλο της στη δημιουργία μιας νέας πολιτικής και ακαδημαϊκής ατζέντας.

Χρησιμοποιώντας την έννοια των κωδίκων φύλου ως όρο-κλειδί, η Madeleine Arnot διερευνά τις σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα σε όλα τα επίπεδα της εκπαίδευσης. Ενσωματώνει πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές θεωρίες με στόχο την κατανόηση της συνέχειας και της αλλαγής σε ό,τι αφορά το φύλο στην εκπαίδευση.

Η Madeleine Arnot συγκεντρώνει, για πρώτη φορά, σε έναν και μοναδικό τόμο τα πιο σημαντικά κείμενά της. Το βιβλίο αυτό αποτελεί ένα βασικό εγχειρίδιο για φοιτητές/-τριες και επιστήμονες που ασχολούνται με τις σπουδές φύλου, τις γυναικείες σπουδές, την εκπαιδευτική πολιτική, την κοινωνιολογία και την ιστορία της εκπαίδευσης.

ISBN 978-960-375-918-8

9 789603 759188

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 3918